

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 91 1970

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÈ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Tideström, Gunnar Brandell

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Hällbyg. 34 C, 752 28 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1971

man göra ett urval på ungefärliga grunder. Bortom Shakespeare fortsätter dunklet; där »kan vi bara röra oss med en ständigt växande osäkerhetsmarginal» skriver Lindström.

Hamlet-dramat har Lindström anledning att referera till i skilda sammanhang. Bland annat begagnar han det som lärorikt exempel då han diskuterar det vanskliga peripeti-begreppet, vilket »spritt stor förvirring i dramaturgin, där det — utan mer ingående analys av innebörden — flitigt har kommit till användning». Lindström presenterar några Hamlet-analyser där peripetin hänföres till olika scener men ingen av uttolkarna har på ett oemotsägligt sätt förmått ge belägg för sin uppfattning; samtidigt kan man konstatera att ingen tolkning är orimlig. Några har hävdatt att den avgörande vändpunkten är scenen då kung Claudius avbryter teaterföreställningen inför hovet. Andra att kungens av ruelle fyllda bönestund är det. En tredje tolkning ser Hamlets mord på Polonius som dramats peripeti. Själv bidrar Lindström i didaktiskt syfte med ett fjärde förslag: Hamlets möte med faderns vflnad då denna uppmanar honom att hämnas.

De scener peripeti-begreppet appliceras på hör till dramats fakta, det vill säga de ingår i beskrivningen av dramat. Men när man skall försöka bestämma var peripetin i »Hamlet» finns, så går man över från beskrivning till förklaring, och förklaringar är inte sällan, till skillnad från beskrivningar, besvärliga utsagor. Detta gäller i högsta grad för utläggningar om ett dramas tema, dess grundtanke. Anslutande sig till estetikerna Monroe C. Beardsley och Morris Weitz hävdar Lindström att en temauttolkning inte är sann eller falsk, den är i bästa fall inte mer än »adekvat».

Lindström har inte nöjt sig med att bara pröva sin analysmodell på enskildheter i kända dramer. Han prövar den till slut på en hel pjäs. En förträfflig idé, för vars genomförande han gjort ett förträffligt val: Strindbergs »Paria». Det lilla dramat är kort och fast komponerat. Vad Lindström kallar en intrigs inre uppbyggnad avtecknar sig tydligt i dess mot varandra relativt skarpt avgränsade moment, som Lindström för översiktlighetens skull numrerat och till vilka han anknuter indelningen i Freytags pyramid. Och det är ett drama skrivet av en modern författare, som var frikostig med uppgifter om sig själv och sina personliga upplevelser, om sina inspirationskällor — människor, böcker och annat. »Bakgrunden» är således inte svårt att studera, även om genesen naturligtvis bjuder på problem. »Paria» är lätt att placera i Strindbergs litterära miljö. Vi vet mycket om den situation han befann sig i då han skrev dramat. Vi känner

med säkerhet till åtminstone en av stoffkällorna, Ola Hanssons novell »En Paria». Och vi kan räkna ut vilka formförebilder Strindberg med all sannolikhet haft: enaktare av den typ som odlades på Antoinettes Théâtre Libre i Paris.

Det senare indicerar Strindbergs essä »Om modernt drama och modern teater», som trycktes 1889, i samma månad som »Paria» gavs på den skandinaviska försöksteatern i Köpenhamn, Strindbergs planerade motsvarighet till Antoinettes experimentscen. I denna essä (som bör ha haft ett betydande informationsvärde för teaterintresserade på den tiden) talar Strindberg om den korta enaktaren, *quart d'heure*, som en pjästyp för den moderna publiken; formatet medger utspel av de starkaste konflikter, i pjäser av den sorten kan författarna inrikta sig på det väsentligaste, som är »själarnas strid» eller »det djupa grävandet i mänskossjälen». Det var sådana ambitioner som enligt Strindberg gjorde Zolas »Thérèse Raquin» — naturalismens debutdrama — anmärkningsvärt.

En intressant och synpunktsrik studie. Den återfinnes i det urval av Strindbergs dramaessästik Göran Lindström sammanställt under titeln »Strindberg om drama och teater». Jämte det klassiska företalet till »Fröken Julie» är essän om den moderna teatern det centrala aktstycket i antologien, vilken vittnar om redigerarens pedagogiska blick. Samlingen innehåller för övrigt in extenso texten till de två första broschyrerna i Intima Teaterns publikationsserie, »Memorandum» och »Hamlet»; vidare utsnitt ur de följande broschyrerna: funderingarna om teaterkritik och skådespelarkonst, Macbeth-studien, förordet till »historiska dramerna» samt de framsynta reflexionerna som scenbilderna i Faust-essän.

Göran Lindström har försett antologien med en instruktiv, välskriven inledning om dramatikern Strindbergs arbetsmetoder. Boken avslutas med förklarande kommentarer och till varje uppsats hör en orienterande ingress.

Jarl W. Donnér

Bo Bennich-Björkman: *Termen litteratur i svenskan 1750-1850*. (Medd. utg. av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturhistoriska institutionen i Uppsala. Nr 4) Lundequistska bokhandeln, Uppsala (distr.). Uppsala 1970.

Bo Bennich-Björkmans genomgång av ordet litteraturs skiftande innebörder under ett århundrade har gett en intressant och nyttig studie till resultat. Den kan kallas en gigantisk SAOB-artikel. Men på ett sätt som är omöjligt i en ordbok fångas här en komplicerad utveckling, som i sig samtidigt inrymmer en stor portion

fångslande kulturhistoria. Uppgiften har inte varit lätt. Författaren tvingas till en lång rad semantiska distinktioner, och jag tycker att han för det mesta formulerar dem distinkt och övertygande. Att det på sina håll ändå har blivit en smula snårigt är inte hans fel utan ligger i ämnet. Även hos den enskilde skribenten möter glidningar mellan ordets olika betydelser; det är ett mindretal av beläggen som låter sig tolkas på ett alldeles entydigt sätt. Man upplever också starkare ju mera man fördjupar sig i begreppets historia att vi egentligen inte förmår att nå fram till en full förståelse av de utdöda betydelserna — till den grad är de förknippade med en för oss främmande litteratursyn och kulturuppfattning. De tallösa konnotationerna är vi ur stånd att fånga.

Även den som är en smula förtrogen med äldre svenska torde bli förvånad över vilket växlande och från vår innebörd avvikande innehåll ordet litteratur har haft. Framdeles gör man klokt i att inte förlita sig på något äldre textställe, som rymmer ordet, utan att först ha konsulterat Bennich-Björkmans utredning. Han urskiljer tre huvudbetydelser. Betydelsen under äldre 1700-tal är 'undervisning', 'studier' med bibetydelsen: sysslandet med dessa verksamheter, det som på tidens språk kallades 'lärdomsvägen' o. d. Ännu 1820 kan Tegnér kalla Linné »vårt största litterära namn» och det är förvisso inte resorna han tänker på (Brev 2 s. 159). I samband med en viktig utveckling under 1700-talets senare hälft i riktning mot självstudier i tryckt facklitteratur — allt oftare på svenska eller franska i stället för latin — förskjuts innebörden till att alltmer avse bokliga produkter. Sahlstedt översätter 1769 litteratur med »Bokwäsendet. Läsnings-wärket». Den äldre betydelsen har alltså här retirerat till andra plats. Den andra grundbetydelsen under 1700-talet är 'de lärda språken', 'vetenskap om antiken'. 'Den grekiska litteraturen' innebar på vår tids språk ungefär grekiska som universitetsämne. Släktskapen med den första, akademisk-pedagogiska betydelsen är uppenbar. När det talades om 'svenska litteraturen' avsågs vårt vetande om Sverige i forntid och nutid. Cronstedtska samlingen av svecana, som för 200 år sen kom till Carolina, kallades ett »bibliothèque i svänska litteraturen». Senare inträffar en vidarebildning, som i en kapitelrubrik karakteriseras som en glidning från vetenskapen om t. ex. antiken via vetenskap under antiken till skrifter från antiken. Den tredje innebörden, den yngsta under det behandlade tidsrummet, har kärnbetydelsen »undervisning i ordkonst, med tonvikt på de moderna språken och allra mest på den egna nationens språk». Det är ur denna innebörd ordets moderna innehåll utveck-

lar sig. Men fortfarande finns i vårt språkbruk reminiscenser av de gamla innebörderna som t. ex. när vi talar om en litteraturförteckning. Med 'litteratur' avser vi ju då vetenskapliga bearbetningar. Det äldre ordet för skönlitteratur var vitterhet.

Bennich-Björkman har byggt sin lärda studie på ett omfångsrikt källmaterial och är också i stånd att ständigt stödja sina teser med goda belägg. Man förvånas dock över att han så sällan har känt sig föranledd att utnyttja tidens lexika och andra ordhistoriska källor. (Det finns ju en utmärkt översikt över det svåröverskådliga materialet i A. Noreens *Vårt språk 1*, s. 132–336.) Så sent som 1868 gav den visserligen ålderstigne H. Kr. Tullberg följande förklaring till ordet litteratur i sitt *Bidrag till etymologiskt lexikon över främmande ord i Svenska språket*: »vetenskap, vitterhet [...]; vanl. språkundervisningen, språkläran, även lärd bildning». Tegnér's brev har anlitats i viss utsträckning, men åtskilligt mera hade kunnat utvinnas. Dessa brev är ju inte författarbrev i vanlig mening; vad jag tycker ofta förbises är att den stora editionen ger oss hela det kulturella klimatet under Tegnér's tid. Det är en ofantlig källskrift, som kan utnyttjas i många sammanhang, och som bekant är den lättläst.

Yrkesbeteckningen *litteratör* får en särskild utredning i slutkapitlet. Dess äldre innebörd anges vara 'vetenskapsman specialiserad på klassisk filologi' (belägg från 1810 och 1823). Men sannolikt har innebörden varit vidare och avsett 'vetenskapsman', 'lärд' eller 'läskarl' över huvud. Tegnér säger om biskop Mörner, att han var »aldrig någon Litteratör» och om prosten Palm: »En egentlig Litteratör var han icke» (Brev 3 s. 17, 73). År 1837 skriver han med indignation om Wallins utnämning till ärkebiskop och därmed också till prokansler: »Att vara ProKansler då man icke är eller någonsin varit Litteratör» (Brev 8 s. 117). I förre professor Tegnér's ögon har Wallin inte varit tillräckligt lärд, inte tillräckligt akademiker för att sakkunnigt ha insendet över ett universitet. Redan vid den tid, då detta skrevs, hade emellertid termen börjat få en rikare innebörd. A. Pfeiffer fångar den sålunda i sin *Technisk-Termimologisk Ordbok öfver Svenska Språket* (1837): »wetenskapsidkare, witterhetsälskare, en som skrifwer och ger ut böcker». En mansålder senare har termen övergått till en yrkesbeteckning för den del av författarskrået, som i dag brukar kalla sig skriftställare eller redaktör. Strindberg anger 1884 tre kategorier inom den litterära hierarkien: högst skalden, därefter författaren, sist litteratören, vilket är liktydigt med tidningskrivaren. Titeln har redan nu förlorat

sin goda klang. Det är väl också förklaringen till att den dött ut.

Bernhard Meijers förträffliga *Svenskt Litteraturlexikon* (1886) bekräftar Strindbergs rangordning och ger över huvud en utmärkt belysning åt de litterära titlarnas sociologi. Efter ett tydliggen genomtänkt system karakteriserar Meijer sitt persongalleri medelst nyanserade yrkesbeteckningar. Den vanliga beteckningen för skönlitterär författare är *vitterhets-idkare*, ibland *vitter författare*, men den store diktaren kallas *skald*. Per Elgström är *skald*, Per Enbom *vitterhets-idkare*. (På samma sätt kallas historieforskarna *historiker*, om de inte är berömda som t. ex. Geijer och Hallenberg, då de kallas *häftatecknare*.) Pekoralister kallas *rimmare*. Tidningsmännen betecknas som *publicister*, om de varit chefredaktörer eller haft hög akademisk eller social status. I annat fall får de nöja sig med att vara *litteratörer*. Meijer undviker f. ö. att begagna beteckningen som bestämmande yrkestitel; den möter vanligen endast inne i artiklarna.

Magnus von Platen

Svenskt Litteraturlexikon. Andra utvidgade upplagan. Lund 1970.

Folmer Christensen under medvirken af Lotte Eskelund: *Litteraturleksikon*. Kbhvn 1969.

När Gleerups bokförlag 1964 utgav första upplagan av *Svenskt Litteraturlexikon* granskade jag för Samlarens räkning tämligen ingående lexikonets principer och praxis. (Se Samlaren 1964, s. 293–299, där förslag till åtskilliga ändringar och utvidgningar framfördes.) Tidskriftens redaktör önskar nu en anmälan av den i november 1970 utsända andra upplagan under anknytning till den tidigare utförliga presentationen. Kontinuiteten i granskningen för Samlaren har ansetts viktigare än det förhållandet, att recensenten medarbetar med några artiklar i den nya upplagan. Eftersom jag inte deltagit i lexikonets planering eller redigering har jag ansett det försvarligt att acceptera recensensuppdraget.

Att den nya upplagan kallas för den andra utvidgade är väl motiverat. Redaktionen — för andra upplagens del bestående av docent Louise Vinge med fil. kand. Inger Andersén som assistent och professor Algot Werin som rådgivare när det gäller planläggning och urvalsrågor — kan inte utan stolthet peka på att 380 nya uppslagsord har tillkommit. Huvudparten av tilläggan gäller givetvis biografiska artiklar om yngre författare, kritiker och litteraturhistoriker men även en rad viktiga terminologiska artiklar är nyskrivna eller kraftigt omarbetade.

Särskilt två författarkategorier är vida bättre representerade än förut: författare av barn- och ungdomsböcker och översättare. Man behöver inte längre heta Elsa Beskow, Tove Jansson, Lennart Hellsing eller Astrid Lindgren för att komma med. Urvalet av barnboksförfattare har nu blivit ganska rikt; man finner i den nya upplagan artiklar om t. ex. Karin Anckarsvärd, Inger Brattström, Maria Gripe, Gunnel Linde, Ingrid Sjöstrand och Sven Wernström.

Översättarna är för den svenska kulturkretsen av utomordentlig betydelse som kulturförmälare och åtskilliga har gjort beaktansvärda konstnärliga insatser genom sina tolkningar. Med hänsyn till att lexikonets författarurval är så stort efterlystes bl. a. just översättarna i Samlaren-recensionen. I nya upplagan upptäcker man åtskilliga för äldre läsargenerationer viktiga översättare. En systematisk granskning har jag sökt göra med utgångspunkt från nuläget, som ju lexikonet i sin egenskap av aktuell handbok särskilt bemödar sig om att belysa. En jämförelse med Svenska Översättarförbundets matrikel vittnar om att redaktionen gjort ett rimligt och inte alltför snävt urval.

Beträffande den stora gruppen av »vanliga» författare av skönlitteratur har man fortsatt framåt i tiden och efter ungefär samma generösa urvalsprinciper som förut flyttat positionerna till inemot tryckåret 1970. Dessutom har första upplagens biografier i en del fall nyskrivits. Ofta är det dock här fråga om redaktionell aktualisering genom att böcker från åren 1964–69 kortfattat noterats mot slutet av artiklarna. Givetvis skulle avvägningarna och proportionerna i en hel del biografier över fortfarande verksamma författare ha blivit andra om artikeln nyskrivits inför andra upplagan. Men tillvägagångssättet är ändå fullt respektabelt: hela lexikonet kan inte gärna skrivas om vart femte år.

Fortfarande består tendensen att även ge memoärförfattare, reseskildrare och inte så få sakprose-publicister inom det humanistiska ämnesområdet utrymme i lexikonet. Ernst Wigforss, Carl G. Laurin och en rad författare inom folkrorelserna, vars frånvaro påtalades i Samlaren 1964, har nu biograferats. Överhuvud taget tycks man ha tagit hänsyn till både denna och några andra utförliga recensioner. När så många efterlysningar givit resultat är det kanske småaktigt att än en gång förvåna sig över att inte Sven Hedin fått komma med i den ganska vida kretsen av reseskildrare (Sten Bergman, Eric Lundqvist och andra); kanske är det inriktningen på det aktuella som spelar in här, kanske bara en slump. Fortfarande finns historieföreljarna Peder Svart, Fryxell, Starbäck och även J. O. Åberg med, men Carl Grimberg